

НОВО ЧИТАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ

Песнички завичај Десанке Максимовић, зборник радова, ур. Светлана Шеатовић, Зорана Опачић, Институт за књижевност и уметност – Задужбина „Десанка Максимовић” – Дучићеве вечери поезије, Београд – Требиње 2019

Зборник радова *Песнички завичај Десанке Максимовић* посвећен је једној од најзначајнијих српских песникиња 20. века и резултат је научног скупа који је одржан у Требињу од 13. до 15. априла 2018. године, и плодне сарадње Института за књижевност и уметност и Задужбине „Десанка Максимовић” у Београду и Дучићевих вечери поезије из Требиња. Зборник излази као 25. књига едиције „Смена поетичких парадигми у српској књижевности двадесетог века: национални и европски контекст”, и са својих 19 научних прилога представља још један важан допринос овом издавачком подухвату. Насловом зборника уреднице Светлана Шеатовић и Зорана Опачић дале су особен инпут лирски обојеном синтагмом „песнички завичај”, који је својом суптилношћу сасвим у духу Десанкиног песништва. У „Уводном слову” уреднице су истакле значај песникиње која је обележила читав 20. век, указале на полифониост њеног песничког опуса чије су упоришне теме природа, Бог, поезија, љубав, смрт, пролазност на једној, као и патриотизам и социјална правда на другој страни. Управо се овим, али и многим другим темама, компетентно и ауторитативно баве аутори овог зборника у својим научним радовима. У њима се нуде одговори на питања која се тичу превредновања везаних за место Десанке Максимовић у развоју српске поезије модернизма, авангарде, послератне српске поезије, сагледава се иновативност њеног опуса у односу на средњовековну и фолклорну традицију, валоризује се њен плодан допринос књижевности за децу и младе у односу на новије вредносне судове.

Зборник је подељен у пет тематски компактних целина: у првој су радови чији је фокус на широком сагледавању и новим интерпретативним аспектима Десанкиног опуса пре свега у оквиру поезије 20. века, који је обogaћен специфичним тумачењима тематских кругова и анализом песничких жанрова, генезом појединих песама и др. Прву групу прилога отвара рад Јована Делића, чија је поставка да је превредновање неопходно, с обзиром на чињеницу да се ради о песникињи која је својим животом и делом обележила 20. век и била оспоравана како песнички тако и идеолошки (Марко Ристић, Радомир Константиновић). Због тога аутор у овом драгоценом прилогу сагледава комплетно стваралаштво Десанкино у светлу смене поетичких парадигми у српској књижевности, односно у српском песништву XX века, са циљем да се одреди место њених раних песничких књига, па и да се њено целокупно песништво превреднује. Делић анализира прву збирку (*Песме*, 1924) и анализирајући

примере утврђује песничке афинитете и тематске паралеле са модерном (Дучић, Пандуровић), анализира до сада недовољно уочене суматраистичке елементе који повезују песникињу са авангардом и са Црњанским, а тај афинитет се утврђује и кроз двоструки однос према облику стиха и строфе, а самим тим и према рими, карактеристичан за целокупно Десанкино песништво. Један број њених песама испеван је у ритму и облицима српске модерне; други, знатно већи, у знаку је нарушавања изосилабичности и строге строфичке организације, односно у знаку слободног стиха. Делић коментарише и дијалогизира са Константиновићем те показује несумњиву оригиналност песништва Десанке Максимовић, чије су обележје опречне и супротстављене поетике. У централном делу рада и анализи збирке *Трајим ђомиловање* (1964) иновативно се интерпретира дијалогска форма пева и указује на заокрет у стваралаштву Десанке Максимовић, која се трансформише и од песникиње интимне и родољубиве лирике и природе постаје песникиња културе, са рефлексивним нотама, те се прати њено приближавање певању Васка Попе (*Усјравна земља*) и Миодрага Павловића (*Велика Скијија*) и њиховој тематској усмерености на средњовековне теме. После овог увидног и хронолошки свеобухватног текста следе радови који се фокусирају на осветљавање различитих аспеката поезије Десанке Максимовић. Светлана Шеатовић се храбро упушта у питање новог сагледавања места и улоге Десанке Максимовић у српској поезији. Она полази од става да је песникињино место у послератној српској књижевности одређено системом вредносних судова који се мењају од педесетих до краја деведесетих година 20. века, да је њен статус различито валоризован, те да је услед распада југословенске књижевности и формирањем националних књижевних канона неопходна нова оцена и њенога места, имајући у виду да је у целокупан свој опус, а посебно у песнички, интегрисала елементе различитих култура и народа. При томе ауторка рада успоставља паралеле Десанкиних афинитета према модернизму с једне стране, док с друге уочава посебност њеног патриотизма у послератном периоду, да би затим открила да у касној фази Десанкиног поетског опуса може да се наслути нека врста „родно одређене поезије”, у којој преовладава лирски „женски” карактер, који нема негативну асоцијацију него је окренут рефлексима (збирке *Немам више времена* и *Трајим ђомиловање*). Ауторка рада у Десанки препознаје симбол „лирске суптилности”, сврстава је у ред иноватора у модернизовању књижевне и историјске традиције, а њено место у послератној поезији одређује као издвојени ток изузетно дугог трајања и непревазиђене рецепције у најширим читалачким круговима. Бојана Стојановић Пантовић се бави песмама у прози/прозаидама Десанке Максимовић, мотивишући избор чињеницом да је, упркос разноврсним и свеобухватним тумачењима домаћих и страних истраживача и преводилаца, мало или готово нимало

пажње посвећено управо овом кратком прозном жанру, којим је песникиња такође допринела модернизацији српског поетског израза. Полазећи од рецепције, ауторка документовано доказује како постскерлићевска међуратна и особито модернистичка критика после Другог светског рата није имала превише слуха за овај облик, мада су сви критичари који су пратили Десанку Максимовић још од њене прве објављене збирке *Песме* (1924) и касније, на трагу Милана Богдановића, истицали њен дар за версификацију и мелодиозност стиха, који поседује карактеристике свакодневног и усменог говора, приближавајући се тако слободном стиху и границама прозе. Ауторка уочава постојање сродности њених песама у прози пре свега са Дучићевим прозаидама (љубавна, дескриптивна и медитативна тематика) као и паралеле с Андрићевим раним лирским прозама, и са појединим прозаидама молитвено-исповедне инспирације и мотива Исидоре Секулић, те датира овај облик на међуратни период стваралачке младости и сазревања (1919–1932), док му се касније не враћа, иако пише лирску прозу (бајке, романе), углавном за децу. Језгро Десанкине поетике и поетске филозофије, обликовање женске, монолошке позиције певања ауторка илуструје спекуларно презентујући ставове о њеној песми у прози кроз два рада књижевнице и филозофиње међуратног доба, Јеле Спиридоновић Савић и Ксеније Атанасијевић и проширује их и поткрепљује запажањима Ивана В. Лалића, који констатује да су песме у прози неправедно запостављене унутар целине њеног опуса, истичући антологијску вредност појединих од њих. Врло подстицајно и иновативно ауторка рада указује на визуелни и колористички аспект Десанкиних песама у прози које су грађене по принципу хармонског слагања боја и валера по сродности, творећи пажљивим одабиром детаља слику или призор у којима се постиже неопходна равнотежа свих елемената који су типични за њен опус. Прву групу радова заокружава Бојан Ђорђевић, потврђујући драгоценост архивских истраживања која доносе нове податке и обогаћују досадашња сазнања новим необјављеним изворима. Анализирајућу мотиве и успостављајућу паралеле кроз генезу разних варијаната на примеру две песме („Милосрдна сестра” и „Болнички сточић”) из Десанкине тзв. Црне књиге, која се чува у песникињиној заоставштини, аутор с правом поставља питање статуса варијаната као самосталних и аутономних песничких целина, чиме би се корпус Десанке Максимовић знатно обогатио.

Другу групу прилога профилише тематска монолитност с акцентом на традиционалном, фолклорном и средњовековном наслеђу у Десанкиној поезији. Снежана Пасер Илић у свом раду бави се појмом завичаја који је присутан у многобројним песмама и разним аспектима (географски, историјски, културни), да би успоставила паралелу са појмом духовног завичаја који је антиципиран у наслову зборника. Ауторка рада анализира Десанкин песнички проседе за који је карактеристично

да се не ограничава на екстраполирање препознатљивих и карактеристичних момената из народног фолклорног сижеа (мотива, симбола, јунака, композиционе схеме) и указује на нови контекст у који су интенцијом саме песникиње интегрисани, тј. транспоновани у нову и оригиналну лирску песму. Марко Радуловић у свом раду истражује присуство средњовековног наслеђа у песништву Десанке Максимовић, полази од констатације да је оно присутно како у раној фази песникињиног стваралаштва, тако и после Другог светског рата. Тиме се успоставља веза између поезије Десанке Максимовић и оних песника који су у модерну српску поезију уткивали мотиве средњовековне књижевне и уметничке традиције (М. Бојић, С. Винавер, М. Настасијевић, М. Ракић, Ј. Дучић) с једне стране, а с друге оних песника, есејиста, антологичара који су средњовековље укључивали у индивидуалне поетике али и у шире културне токове у другој половини 20. века (В. Попа, М. Павловић, Иван В. Лалић, Љ. Симовић и многи други). Аутор реконструира рецепцију средњовековне књижевности у периоду после Другог светског рата као интегралног елемента песничких поетика, али и као културолошку појаву која је изазивала друштвени, културни и идеолошки отпор и спорове због повезаности са православном религиозношћу и доказује да је песникиња својим песничким опусом, али и јавним иступима, дала подршку ревитализацији традиције и осветљавању тамних места идеологијом потиснуте културне свести у датом периоду јер је у поезији Десанке Максимовић средњовековно наслеђе материјал који јој омогућава да проговори о универзалним животним темама на њој својствен, интимистички и непосредан начин, лирски их трансформишући. Радуловић запажа да је због тога њена поезија донекле скрајнута у односу на поменуте песнике, њене савременике, јер су се они окретали средњовековној епохи у потрази за решењем питања која се крећу у распону од историјских до културолошких, везаних за питање идентитета српске културе. Десанка Максимовић, напротив, има приснији, лирски непосредан однос према том периоду и аутор кроз примере показује да је она „више осећала, а мање мислила”. Аутор то илуструје на конкретним примерима, истражује однос између мотива јереси и богумилства у циклусу „Богумилова молитва” и у збирци *Трајим ѿмиловање*, и закључује да они нису једнозначни. С друге стране, у раду се анализира и песникињин однос према историји у збирци *Трајим ѿмиловање*, као и улога средњовековног наслеђа у њеној родољубивој поезији са циљем да се на основу тога уоче тачке блискости између ње и послератних модерниста. Закључак је да је Десанка Максимовић битно допринела стваралачкој обнови средњовековног наслеђа у 20. веку, у чије се поетичке токове уклапала, али је и задржала сопствену стваралачку визију по којој се и издваја од песника свог времена. Полазиште у раду Бранка Вранеша представља занимање Десанке Максимовић за традицију

мушког и женског витештва које је константно у њеним есејистичким и песничким делима – од студије *Јованка Орлеанка* (1929) и збирке песама *Зелени вишњез* (1930), преко аутопоетичких песама посвећених Дон Кихоту и Јованки Орлеанки у циклусу *Себарске зајевке* (1964), збирци *Трајим њомиловање* (1964) и позној збирци *Ничија земља* (1979), све до последње редакције тестаментарне Десанкине песме „Молитва за оклоп” (1993). Традиција средњовековног витештва преплиће се са централним тематским областима Десанкине поезије, попут љубави, природе, историје, аутопоетике и човекове егзистенције, чинећи један од скривених улаза у целину опуса ове витешкиње српске поезије 20. века. Питање којим се бави истраживање је да ли се фасцинација критичара и стваралаца Десанкиним витешким ликом корени у песничком опусу или у књижевном животу ауторке, те да ли је сама Десанка Максимовић сопствени рад сагледавала у истом кључу. Идентификација песникиње са фигурама витезова и витешкиња добија на значају тек када се упореди са сличним поетичким процесима у српској и европској књижевности 20. века, те аутор прати њено најраније интересовање за западноевропску традицију витештва (реконструисање живота Јованке Орлеанке, асоцијације и симболика витезова из енглеских романа у *Зеленом вишњезу*), али и показује да су алузije на витешку културу позног средњег века готово у потпуности изостале из Десанкине збирке *Трајим њомиловање*, где није било места за детаљније описе дворског живота, ратне опреме или церемонијалних одежди јер се песничком имагинацијом она удаљила од историјске реалности и одустала од „верности” формулацијама из Душановог законика или документарно-историјској грађи о Душановом добу, што по аутору сведочи о универзалности Десанкине историјске имагинације. Све то упућује аутора да закључи да за симболиком витештва у опусу Десанке Максимовић не треба трагати толико у оквиру историјског, колико у оквиру песничког искуства. Текстови у којима Десанка износи свој песнички *credo* могли би се, према мишљењу аутора и тумача на које се позива, издвојити у посебан циклус унутар збирке *Трајим њомиловање*.

Александар Милановић се фокусира на језичку и стилску анализу збирке *Трајим њомиловање* и показује да је песникиња интенционално користила архаизован језик (историзми, архаичан ред речи) у жељи да евоцира српски средњи век, полазећи од дефиниције поднаслова књиге („Лирске дискусије с Душановим закоником”), те успоставља везу са средњим веком и паралеле са модерним временом. Аутор утврђује да су историзми који актуелизују средњи век учестали и равномерно распоређени у свим песмама. То илуструју примери (лексеми као себар, властелин, меропак и др.) који одсликавају друштвену хијерархију, или изведенице на -ац, -ар (летописац, владар, поклисар и др.), које указују на разноврсност живота и друштвених односа. Архаизацији доприносе

и сложенице типичне за црквенословенске рукописе али и неки морфо-лошки архаизми или инверзни ред речи, чиме се онеобичава израз и стиче утисак старовремене атмосфере. Милановић закључује да Десанка Максимовић није желела да својом збирком, активирајући архаичне облике, постигне имитацију средњовековног језика, него нов стилски и језички ефекат. Стога аутор сматра да овај њен поступак може да се сматра високо иновативним и оригиналним. Славко Петаковић истражује историјско-легендарне и поетичко-стилске равни у збирци *Лейџојис Перунових ѿѿѿомака*, чији је идејни концепт Десанка осмислила 1925. године у Дубровнику, где је као суплент службовала у Државној учитељској школи и где јој је поводом јубилеја хиљадугодишњице оснивања хрватског краљевства поверено да одржи пригодни говор. Нацрт говора је у темељу збирке из 1976. године. Аутор сумира и општи фон седамдесетих година у југословенском друштву (Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика, Хрватско прољеће, чији идеолози су се залагали за укидање употребе српског језика у Хрватској, декларисање Хрватске као националне државе која баштини тековине хрватске средњовековне краљевине, Устав из 1974. којим се ситуација привидно смирила), потврђујући песникињино југословенство и чињеницу да ју је могућност раздора југословенске заједнице онеспокојавала. У том смислу, може да се говори о кореспондирању *Лейџојиса Перунових ѿѿѿомака* са актуелном друштвенополитичком ситуацијом која је уоквиривала настанак и појаву овога дела. Такву перспективу ослањује и паралела са збирком *Трајим ѿѿѿомака*, која је, као и *Лейџојис Перунових ѿѿѿомака*, конципирана као „лирска расправа” са историјом. Обе збирке повезује њихова двострука везаност за ванкњижевни контекст – идеолошки и архетипски (легендарно-историјски). У *Лейџојису* свака песма „представља један одсек приче и истовремено се држи као самостална целина, историја и легенда јављају се као оквир за „лирске доживљаје”, док композиција збирке подсећа „на композицију фреске”, која „здружује и обухвата словенске, средњовековне и епске токове српске културе”. Збирка је заснована на напону митолошког и фабулативног елемента, који се на унутрашњем плану прожимају. Један од доминантних елемената је мотив мора, заједно са појмовима снажног симболичког утемељења („Бог”, „гроб”, „колевка”, „народ”, „Велебит”, „море” и др.) и на посебан начин се уклапа у концептуални темељ збирке, у чијем „поетичком језгру је... сукоб... две егзистенцијалне и онтолошке позиције”, митске/религиозне и историјске, при чему је прва носилац „идеје памћења, континуитета и јединства” а друга оличење начела „десакрализације, заборава и хаоса”.

Трећа група радова нуди увид у родољубиве елементе и мотиве поезије Десанке Максимовић: Бошко Сувајџић указује на оне аспекте који чине њено родољубиво певање посебном вредношћу у српској књи-

живности на примеру „Крваве бајке” и „Грачанице” као примерима универзалног певања своме народу и човечанству у целини, а Александар Јовановић паралелно анализира и разматра песме „Ноћ пред полазак” Танасија Младеновића и „Спомен на устанак” / „Србија је велика тајна” Десанке Максимовић, настале у поробљеној Србији, на почетку 1941. године, те показује да као сведочанство о завичају и предачком памћењу превазилазе временски контекст настанка и потврђују свој књижевно-историјски и културни значај. Бојан Јовић у контексту поетичких, књижевно-културних и друштвеноисторијских околности презентује инцидент поводом негативне оцене Милутина Деврње о три песничка састава Десанке Максимовић на ратне теме: „Устаници”, „Девојка за погинулим младићем” и „Будућим војницима” објављена у *СКГ*-у 1939. године. Аутор указује на генезу инцидента, његово разрешење и последице.

Црвена нит четвртог, тематски најкомпактнијег сегмента зборника представљају прилози у чијем је фокусу дечја књижевност и поезија посебно, као и Десанкин допринос том до сада, судећи по истраживањима четири аутора, запостављеном подручју. Зорана Опачић преиспитује статус и значај поезије за децу и младе Десанке Максимовић у контексту различитих етапа, корпус који обухвата око двадесет збирки, жанровски је разуђен (загонетке, песме у прози, брзалице, песнички венци, поеме, хаику) а настајао је током читавог песникињиног стваралаштва, од двадесетих до деведесетих година 20. века. Ауторка уочава постојање различитих утицаја али и верност песникиње сопственом песничком изразу. Јован Љуштановић бави се поетичким и аутопоетичким исказима у *Бајци о Крајковечној*, где Десанка исказује поетичку самосвест и аутореференцијалност која се тиче бајке као жанра, али и песникињиног односа према природи и свету о коме пева. Артикулише се идеја о панкохерентности свега што постоји, док су аутопоетичке идеје прикривене у ликовима и сижеу. У својој анализи Десанкиног поетског опуса за децу Јелена Панић Мараш полази од изразито модернистичког осећања панкохерентности, прати генезу његовог конституисања у књижевноисторијској перспективи и расветљава однос између ране поезије наше песникиње и авангардне стилске формације. Отуда њену поезију за децу посматра дијахронијски, у развоју српске поезије, при чему се инсистира на особености и аутентичности. Сања Париповић Крчмар испитује стих дечјих песама Десанке Максимовић, посебно метричка решења и версификационе поступке, који су у истраживањима остали занемарени. При томе успоставља споне са песништвом Ј. Ј. Змаја, утврђујући сличности у тематици, ликовима, употреби кратког стиха, осмерца, пољског тринаестерца, али и потврђује Десанкин песнички и метрички самосвојан идентитет.

Пето и последње поглавље зборника заокружују три рада која отварају нове перспективе у тумачењима Десанке Максимовић: Мина М. Ђурић

у свом раду анализира елементе поетске ентомологије као једне од могућности интердисциплинарног приступа поетском опусу Десанке Максимовић из компаратистичког угла. Рад Кајоко Јамасаки допринос је истраживањима Десанкине позне збирке хаику поезије *Озон завичај* као примера метафизичке поезије. Ауторка следи интертекстуалне везе, а структуралном анализом и примерима открива оне елементе који су карактеристични за овај облик јапанске кратке форме. Прилог Станише Тутњевића заокружује ову целину и зборник компаративним приступом Десанкиној песни „Крвава бајка” као актуализовању трагичних значења која је у поеми „Јама” испевао Иван Горан Ковачић. Аутор указује на међусобне сличности оба песничка остварења и упозорава на неопходност сагледавања смене поетичких парадигми у српској књижевности двадесетог века како у европском, тако и у српском али и пре свега југословенском националном контексту.

Радове садржане у зборнику *Песнички завичај Десанке Максимовић* одликује многозначност концептуалних и интерпретативних приступа и методолошка поузданост. Његова тематска компактност и формална заокруженост (имамо у виду критеријуме научних публикација) заслуга је ауторки и аутора али и уредница, Светлане Шеатовић и Зоране Опачић, представља стога још један допринос проучавању Десанке Максимовић и српске поезије 20. века.

Др Љиљана М. БАЊАНИН

Универзитет у Торину, Италија

Одсек за стране језике и књижевности и модерне културе

ljiljana.banjanin@unito.it

ЛИЧНЕ ИСТОРИЈЕ У КОЛОПЛЕТУ ВЕЛИКОГ РАТА

Милан Гулић, *Бокељи на сирани Србије у Првом свјетском рату*, Туристичка организација Будве – Удружење Паштровића и пријатеља Паштровића у Београду „Дробни пијесак”, Будва – Београд 2018

Крај 19. и почетак 20. вијека обиљежила су масовна исељавања Црногораца у Америку. Међу првим исељеницима били су становници приморских мјеста Боке, Паштровића и околине Будве, а потом и из осталог дијела Црне Горе. Мотив исељавања, поред сиромаштва, било је и избјегавање војне обавезе у редовима Аустроугарске – која је одобравала миграцију, јер се тако смањивао људски потенцијал спреман за побуне и устанке.

Друга деценија 20. вијека препознатљива је по бурним догађајима који су обиљежили свјетску историографију. Збивања су забиљежена и,